

XVIII YÜZYILIN II YARISINDA AZERBAYCAN TOPRAKLARINDA ERMENİ DEVLETİNİN KURULMASI PLANLARI

XVIII yüzyılın 60'lı yıllarında Hamedan'li Ermeni Joseph Emin '*birleşik Ermeni-Gürcü devletinin*' kurulmasına ilişkin bir tasarı öne sürdü. Karabağ hanlığının Ermeni melikleri 'Ermeni devletinin tek mirasçıları olarak' gösterilmekte, Gürcü Kralı II. İrakli liderliğinde bir Ermeni-Gürcü ordusunu kurma fikri öne sürülüyordu [4, *dok.10*; 2, 154]. Karabağ hanlığının Hıristiyan melikleri 'Ermeni devletinin tek mirasçıları' olarak gösterilerek Gürcü Kralı II. İrakli liderliğinde bir Ermeni-Gürcü ordusunu kurma fikri öne sürülüyordu. Bu planı uygulamak için J.Emin 1758 yılında İngiliz hükümetinin filen Başbakanı William Pitt'le görüştü, ancak gereken desteği alamadı. J.Ananyan'ın belirttiği gibi, İngiltere için önemli olan Türkiye ve İran ile ittifak ilişkilerinin devam ettirmektir[2, 154].

J.Emin, sefeli İsrail Ori'nin yaptığı gibi Rusya'ya başvurmaya karar verdi. Rusya'nın İngiltere Büyükelçisinin desteği ile Kasım 1761 yılında o Rusya'ya gelerek İngiliz Büyükelçi Robert Keith ve Gürcü Kralı II.Teimuraz'ın katılımıyla Şansolye Kont Vorontsov tarafından kabul edildi. '*Bu iki küçük ulusların güvenliğinin önemli bir garantörü olarak güçlü Rus İmparatorluğunun koruması altında birleşik Gürcü-Ermeni devletinin yaratılmasına ilişkin tasarı* Vorontsov'un ilgisini çekti. İmparatoriçe Yelizaveta, **Türkiye ile savaş zamanında Güney Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulmasının Rusya için çok önemli olduğunu** belirterek tasarıyı onayladı. J.Voront-

sov'un tavsiyesi II. İrakli'ye gitti [2, 156]. J.Emin'e göre, '*Gürcü tahtına oturan II.İrakli, eski Ermeni hanedanı olan Bagratidler sülalesinden geliyordu*' [10, 41]. Tarihçi A.İoannisyann yazıyordu: '*Ermenistan'ın kurtuluşunda Gürcü devleti önemli rol oynayabilirdi. Daha çok Ermeninin yaşadığı Tiflis, mücadelenin merkezi haline gelebilirdi*' [10, 110]. Ancak, İngiliz asıllı Gürcü bilimci W.Allen'e göre, o dönem Tiflis'te Gürcülerin, Tatarların (Azerbaycanlıların) ve Ermenilerin sayı eşit orandaydı [1, 205].

1763 yılının yazında Kartli-Kaheti Kralı II.İrakli, İmereti Kralı Solomon ve aynı zamanda Gandzasar (Alban) Patriği tarafından kabul edilen J.Emin Karabağ'ın bazı Hıristiyan melikleri ve Revan hanlığı Ermenileri ile temas kurdu [4, *belge.10*]. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı – II.İrakli Ermenilerin uğruna Osmanlı İmparatorluğu ile ihtilafa giremedi. Emin'in '*Rusya'nın himayesinde federal Ermeni-Gürcü devletini*' kurma ümitleri sekteye uğradı.

J.Emin'in 'tek Gürcü-Ermeni devletinin' kurulması açısından Kartli-Kaheti Krallığına bu denli vurgu yapması, o dönem Güney Kafkasya'da kendi Ermeni devletini kurmaya temel oluşturabilecek kadar Ermeni nüfusunun olmadığını bir kez daha kanıtlamaktadır.

XVIII yüzyılın 60'lı yılların sonundan itibaren aralarında Lazarev, Kampanov, Manuçarov, Sarafov'un da bulunduğu Ermeni zenginleri Rusya'nın merkez kentlerine

– Moskova ve Petersburg'a taşınarak burada büyük araziler alıyor, fabrikalar açıyor, Rus asilzade unvanlarına sahip oluyorlardı. Onlar 'Eçmiadzin Katolikosu, Karabağ'ın Hıristiyan melikleri ile Rus hükümeti arasında arabulucu rolünü üstleniyordu' [9, 19].

1768-1774 Rus-Türk savaşındaki zaferinden ve kendisi için elverişli koşullar sağlayan Küçük Kaynarca Antlaşmasından (Temmuz 1774) sonra Rusya Doğu siyasetini etkinleştirdi. Savaş sırasında, Astrahan'daki dokuma fabrikasının sahibi Moisey Sarafov'un (Movses Sarafyan) 'Ermenistan'ın kurtuluşu' hakkında fikri Astrahan, Petersburg ve Moskova Ermenileri arasında geniş bir şekilde yayılıyordu. 1769 yılında M.Sarafov bir grup zengin Ermeni ile Rusya Dışişleri Bakanlığı Kuruluna 'Ermenistan'ın kurtuluşu' ve 'Rusya'nın koruması altında bir Ermeni devletin yaratılması' hakkında bir tasarı sundu: **Rus ve Gürcü birliklerinin yanısıra Ermeni gönüllü müfrezelerinin katılımıyla 'Ermenistan ve Gürcistan'a askeri yürüyüşün organize edilmesi** [4, dok.10]. Bu plan, Güney

Joseph Emin - "Rusya'nın himayesi altında federal Ermeni-Gürcü devleti" fikrinin sahibi

İ.L.Lazarev (Hovanes Agazaroviç Lazaryan). Ermenilerin Rusya'daki destekçisi. Kendisi tarafından düzenlenen "Eski Ermeni toprakları" haritasını General Aleksandr Suvorova sunmuştur

Kafkasya'da işgalci siyasetini etkinleştiren ve Ermenilerin maddi desteğine olduğu gibi onların arabuluculuğuna da ihtiyaç duyan Rusya'nın niyetlerini karşılamaktaydı.

Rusya'da Ermenilerin hamisi, soylu unvanı almayı başarmış İvan Lazareviç Lazarev (Hovhannes Agazarovich Lazaryan) Rusya'daki Ermeni Kilisesinin Başpiskoposu Joseph Argutinsky ile sıkı bir ilişki içinde olarak, Prens G.A.Potyomkin, General A.V.Suvorov, Şansölye A.A.Bezborodko da dahil Rusya'nın birçok üst düzey yöneticilerine yaklaşmayı başarmıştı. O, aktif bir şekilde **'Rusya'nın yardımı ve himayesinde Ermeni devletinin kurulması' fikrini yaymaktaydı** [4, 19-20, dok.88].

5 Ağustos 1779 yılında İ.Argutinsky ve İ.Lazarev Moskova'dan, Ermeni Kilisesinin inşasının tamamlandığı Petersburg'a geldi. G.A.Potyomkin onlarla iki saatlik bir görüşme yaptı, ertesi gün ise Preobrajensk Kilisesinde onları II.Katerina'ya tanıttı [9, 21].

1780 yılının Ocak ayının başlarında İ.Argutinsky ve

İ.Lazarev, 'devletin önemli gizli konularını' ele almak için Generaller İvan Goriç ve Aleksandr Suvorov'un yanına davet edildiler ve **Hazar bölgesine yürüyüşe hazırlanan Rus komutanlığına Güney Kafkasya ve İran şehirleri, onların arasındaki mesafeler ve ayrı-ayrı hükümdarların ordularının sayısı ile ilgili bilgi verdiler** [11, 52]. 10 Ocak 1780 yılında İ.Lazarev A.V.Suvorov'a 'Ermenilerin yaşadığı topraklarda siyasi durum ve Ermeni devletinin yeniden inşasına ilişkin faaliyetler' konusunda bir rapor sundu. 'Revan'da ayrı bir Ermeni devletini kurma ve Büyük Ermenistan'ı yeniden inşa etme' fikrinin ele alındığı görüşmede Prens G.A.Potyomkin'e 'Eski Ermeni toprakları' adı altında bir harita sunuldu. Haritadaki A.V.Suvorov imzasının mevcutluğu, Rusya'nın iktidar çevrelerinin 'Ermeni meselesine' ne kadar ciddi yaklaştıklarının bir göstergesidir [4, 7, док.88]. 13 Ocak tarihinde Lazarev ve Argutinsky A.Suvorov'a 'Karabağ Melikleri ve onların siyasi durumunu' ve aynı zamanda, 'David isyanını' anlattı [11, 52]. Dış politikanın 'parçala ve yönet' doktrinini açıkça itiraf eden Rusya, **Müslüman ülkelerde Hıristiyanları koruma politikası olan ve I.Petro döneminden bu yana süregelen geleneği devam ettirme kararı aldı.** İ.Argutinsky ve İ.Lazarev tarafından sunulan ve gerçeklerden tamamen uzak olan 'Ermenistan' ve Güney Kafkasya ile ilgili bilgiler Suvorov'a cazip geldi ve o, 'Ermeni devletinin yeniden inşası' meselesinde 'Rusya'nın ciddi adımlar atmak niyetinde olduğunu' bildirdi. A.İoannisyen Lazarev'in raporunu şu şekilde yorumluyordu: 'Bu raporda, Ermenistan'ın birkaç yüzyıl önce devletini kaybetmesine rağmen Karabağlılar bu gün de bağımsız kalmaya devam ediyor ve kendi milletinden olan herhangi bir yönetici olması durumunda Ermenistan kolay bir şekilde kurtarılabilir. **Halkın seçimi veya Çarın izni ile halktan bir yönetici olması, onun ilk başta Derbent'e yerleşmesine yeterli olabilir, Şamahı ve Gence'ce'yi ele geçirmek için yardım edilmesi durumunda hiç şüphesiz, yeterli sayıda asker toplayarak Karabağ ve Signağ'den ona katılacaklar, böylece Revan ve diğer şehirleri kolay bir şekilde almak mümkün olacaktır.** Bunun için sadece ilk sığınacak ve iki veya üç binden fazla olmayan asker için iki

yıllık bakım masrafı gerekiyor. Bu eyaletlerin ele geçirilmesi ile Ermeni 'yönetici buradan gelen gelirlerle 'önemli sayıda askerin' geçimini sağlayabilecek: ancak, ulusal orduya 'nizamlilik eğitimi' vermek için gelecekte de onun emrinde belirli bir sayıda Rus piyade ve topçularının olması gerekiyor. **Tüm bu çalışmalar kolayca uygulanabilir ve sadece Rusya'nın zaferine değil, aynı zamanda Türk devleti ve İran baskısına karşı direnmeye de hizmet edecektir,** böylece Ermenistan gelecekte sınırlarının genişlemesinden sonra kendi gelirleri ile 15 ila 20 bin kişilik orduyu geçindirebilecek, Türklere veya herhangi birine karşı savaş durumunda ise 60 bin kişilik orduyu yürütebilecektir' [9, 23-24].

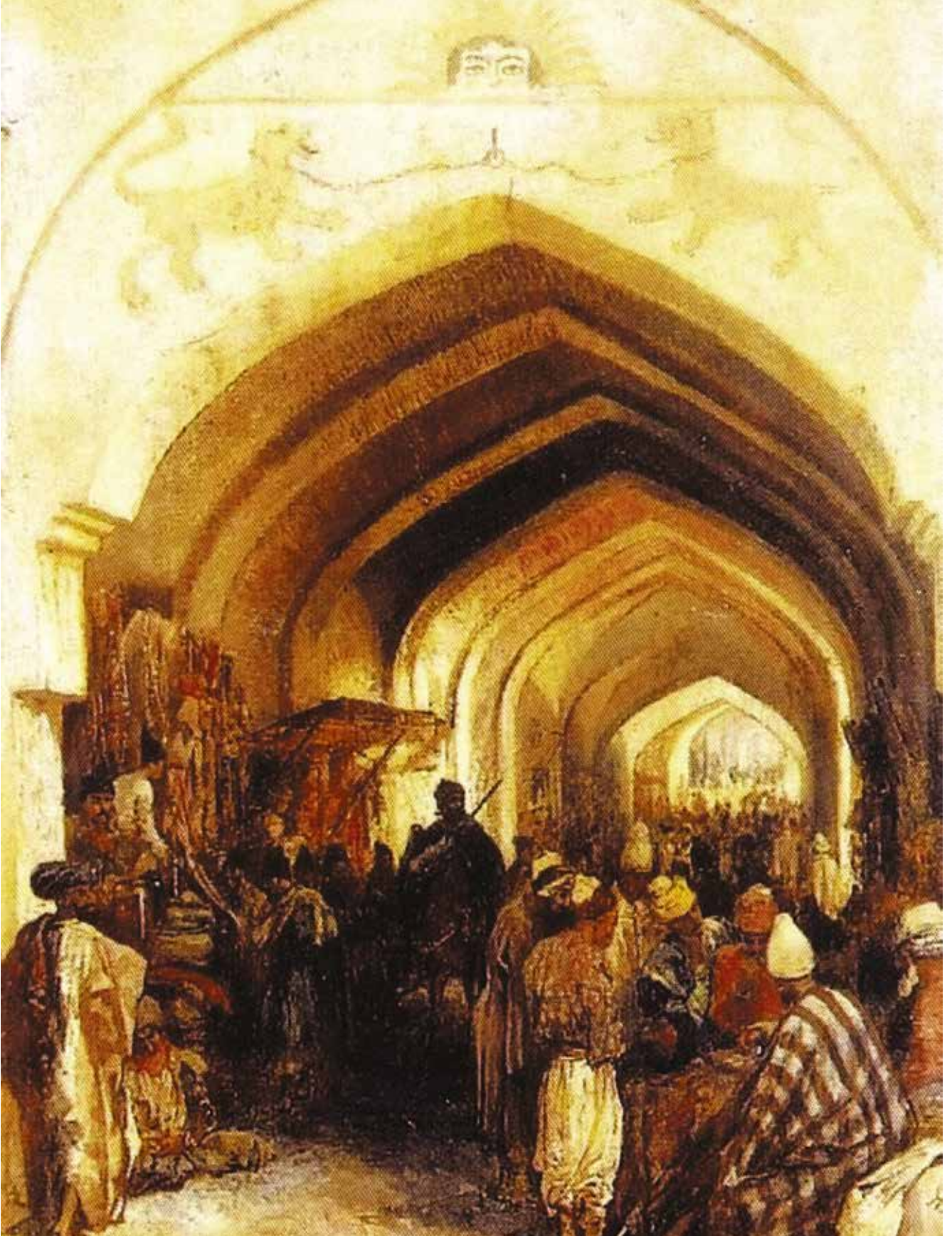
İ.Lazarev'in tasarısında, Rusya'nın himayesi altında Azerbaycan hanlıklarının topraklarında Ermeni devletin kurulması fikri belirtiliyordu. Taslakta yer alan aşırı abartılı verilere gelince, bu Rus yetkililerini kandırmak için sadece kurnazca bir yöntem idi. İ.Lazarev'in tasarısı **Azerbaycan toprakları pahasına Ermeni devletini kurmakla sınırlı kalmayıp gelecekte onun genişlemesini de öngörüordu:** Lazarev 'Ermenistan sınırlarının daha da genişlemesini Türk toprakları pahasına olabileceğini doğrudan ima etmekteydi' [9, 24].

Ermeni tarihçileri tarafından 'tanınmış eğitimci, yazar ve Joseph Emin'in devamcısı olarak' karakterize edilen Movses Bagramyan 'Öğüt adlandırılan yeni kitap' adlı kitabında (Madras, 1773) 'yabancı fatihlerin boyunduruğu altında inleyen Ermeni halkı' için kahırlanıyor, ve **dünyaya dağılmış Ermenilerin vatani olabilecek 'Ermeni devletini' yeniden kurmanın sadece silahlı isyanla mümkün olacağı** fikrini öne sürüyor [8, 180]. Güney Kafkasya'da bir Ermeni devletinin oluşturulması için sosyo-ekonomik ve etno-demografik gibi önkoşulların olmadığı bir ortamda M.Bagramyan'ın programının uygulanması Rusya'nın askeri müdahalesi olmadan imkansızdı. Konunun böylesine radikal bir şekilde öne sürülmesi, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olan Rusya'nın 'Ermeni sorununa' dikkat çekirmeyi amaçlıyordu.

Başka topraklarda Ermeni devletini kurmak fikrinin aktif savunucusu Eçmiadzin'deki manastır okulu mezu-

Ressam K.Şteyben. A.V.Suvorov'un portresi. 1815

Şaamir Şaamiryan – Anadolu, Kuzey İnan ve Kafkasya'da Ermenilerin isyanını başlatmaya çalışın Madras'lı Ermeni

nu, Rusya Ermeni Kilisesinin Başpiskoposu Joseph Argutinsky (Hovsen Argutyan) idi. 1773 yılında o, Piskoposluğun Başrahibi olarak Rusya'ya gönderildi ve hükümet çevrelerinde Ermenilerin resmi temsilcisi olarak kabul gördü [9, 20-21]. Tarihçi Esat Uras yazıyordu: '1769 yılında Rus birlikleri Bizans'ı (yazar Osmanlı topraklarını – eski Bizans İmparatorluğunu kastetmektedir – G.N.) ele geçirerek Hıristiyanlığın merkezi haline getirmeye çalışıyordu. Bu plan Ermenileri kayıtsız bırakmazdı. Bu durumda, Katolikos Hovsen Argutyan Ermeni devletinin kurulmasına ilişkin tasarını Rusya'nın iktidar çevrelerine sundu. Tasarı '**Rusya ile komşu Müslüman devletleri arasında bir kalkan görevi olabilecek Ararat krallığı –Hıristiyan devletinin kurulmasını**' öngörüyordu [6, 749].

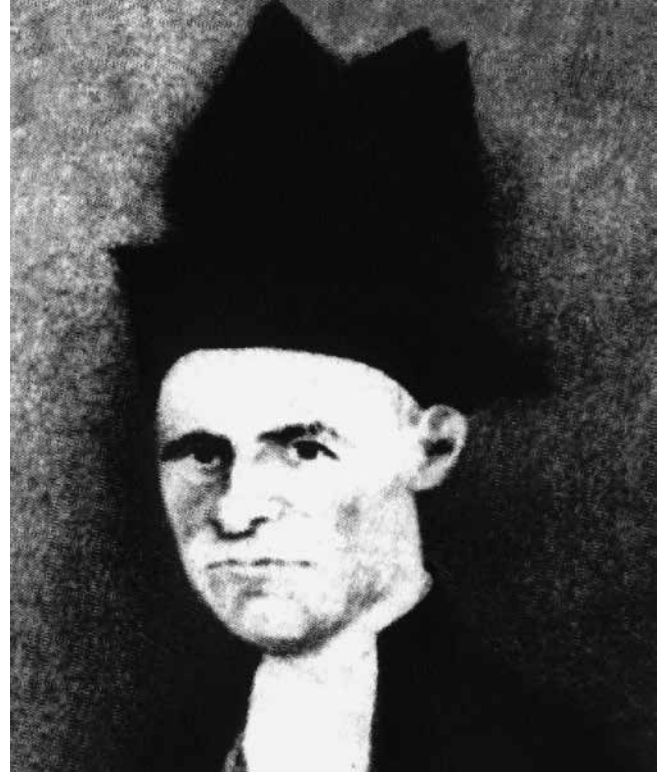
İ.Argutinsky'nin projesi 1768-1774 yılları Rus-Türk savaşından hemen sonra Rus yetkililerine sunuldu ve savaş sonuçlarının kullanılmasına dayandı. **1774 zaferinden sonra Rusya'da Güney Kafkasya'ya ilginin arttığını ve 1779 yılında ise bu bölgeye askeri bir yürüyüş planının kabul edildiğini** kaydetmek gerekiyor.

1780 yılının Şubat ayında Petersburg'da Prens G.A.Potyomkin başkanlığındaki kalabalık Rus yüksek cemiyetinin huzurunda Kutsal Katerina adının verildiği yeni Ermeni Kilisesinin açılışı gerçekleştirildi. Burada İ. Argutinsky, metni önceden Rusçaya tercüme edilerek basılan ve katılımcılara dağıtılan bir vaaz verdi ve 'içler acısı ve korkunç zamanlara' vurgu yaparak Ermeni halkının tarihini özetledi. '*Ancak, Tanrı, şanlı Rusya'ya cömertlik yağdırarak, İmparator Büyük Petro'da talihsiz Haykan ülkesine karşı merhamet hissi uyandırdı...Bu niyetler gerçekleşmedi, ancak Tanrı, Ermeni halkını himayesi altına alan Katerina'nın şahsında onun layık halefini gönderdi*' [9, 25-26].

Devamı bir sonraki sayımızda

Kaynakça

1. Allen W.E.D. A history of the Georgian people. London. 1932.
2. Ананян Ж.А. Армянский просветитель Иосиф Эмин. // Новая и новейшая история, 1998, №1.

3. Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сб. документов. т.II, ч. I. Ереван, 1964.
4. Армяно-русские отношения в XVIII веке. 1760-1800 гг. Сб. документов. т.IV, ч.II. Ереван, 1990.
5. Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и между племенные вопросы. СПб., 1904; переизд: Баку, 1990.
6. Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul, 1987.
7. История армянского народа. Под ред. Б.Н.Аракеляна и А.Р.Иоаннисяна. Ереван, 1951.
8. История армянского народа. Под ред. М.Г.Нерсисян. Ереван, 1980.
9. Иоаннисян А.Р. Россия и армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII века. Ереван, 1947.
10. Иоаннисян А.Р. Иосиф Эмин. Ереван, 1989.
11. Нерсисян М. Из истории армяно-русских отношений, кн. I. Ереван, 1956.
12. Собрание актов, относящихся к обозрению истории Армянского народа, ч. II. Москва, 1838.